Kenyeres Zoltán

Egy kapcsolat eseményei

Babits Mihály és Kosztolányi Dezső

„Bizonyos diadallal jelentem, hogy Spinoza lelkivilága is dereng szemeim előtt" – írta a tizenkilenc éves Kosztolányi Dezső Babits Mihálynak 1904. szeptember 16-án. A diadalmas jelentés alighanem arra volt válasz, amit Babits írt néhány héttel korábban: „Most fejeztem be áttanulmányozását (s nagyon lelkiismeretesen) Spinoza *Etiká*jának." Akkori – még baráti hangú – levelezésük tele volt szellemi versengéssel: rendszeresen beszámoltak egymásnak olvasmányaikról, s mindkettőjüknek illett mindenről tudni, amit a másik ismert. Szavajárásuk volt a „most olvasom újra", amivel igyekeztek felülmúlni egymást, mintha azt kérdezték volna, Ön még csak most olvassa először? (Akkor még magázódtak, sőt önöződtek.) Ha Babits beszámolt arról, hogy nemcsak olvasta, hanem egyenesen „áttanulmányozta" Spinoza *Etiká*ját Kosztolányinak legkevesebb annyit válaszolnia kellett, hogy azért ő előtte is „dereng" valami Spinoza neve hallatán. Ha nem is tárgyszerűen a művei, de a „lelkivilága".

Pár évvel később, amikor tanulmányt írt Komjáthy Jenőről, ő is hivatkozott a Babits által áttanulmányozott Etikára, ez már több volt puszta „derengésnél", de nem tudni, valójában mennyit olvasott el belőle.

Leveleiben jó néhányszor előfordul Spinoza neve, de már nem a filozófiai műveivel, hanem Babits egyik versével kapcsolatban. Babits sem számolt be a levelekben, s későbbi írásaiban sem arról, hogy milyen irányú hatással volt rá, milyen irányban befolyásolta költői-írói kibontakozását az „áttanulmányozott" Spinoza-mű. Az utókor annál többet foglalkozott evvel: az életmű kutatói számos alkalommal végeztek gondolat-elemzéseket, s ezek során mind Rába György, mind Németh G. Béla arra a meggyőződésre jutott, hogy Spinoza egyike volt Babits hosszú időre szóló filozófiai élményeinek. Igaz, az 1960–80-as években született tanulmányok néha talán túlságosan is élénken keresték az intellektuális hatások nyomait Babitson, mintha csak pozitívra akarták volna fordítani Szabó Dezső hajdani gúnyszavát, mellyel hosszú időre megjelölte Babitsot. „Filozopter az irodalomban". Ha némiképp kételkedünk is az „áttanulmányozás" szakszerűségében, az bizonyosnak látszik, hogy érte Babitsot bizonyos szintű Spinoza-élmény. Jelenlétét az is bizonyítja, hogy vásárolt (kapott?) egy Spinoza-szobrot (Márk Antokolszkij szobrának másolatát) s odaállította íróasztalára, vagy éppen egy kis polcon íróasztala fölé

helyezte, a részleteket nem ismerjük. Mindenesetre, ahogy ott ült íróasztalánál, vele szemben ott volt Spinoza. Erről szól a vers.

A Spinoza-szobor előtt

Jólesik látni, nagy zsidó, remek
képmásod, íróasztalom fölött:
jólesik nézni terhes fejedet,
amely nyakadnál szinte megtörött.

És látni, hogy a kínba' vajudó
gondolat szent gyötrelmét élvezed,
amit a művész benned, nagy zsidó,
századaidon át kiérezett.

Te boldog vagy: már csak kőmásod töpreng;
az én agyamban még küzd a velő,
én még itt bolygok lenn e földi ködben,

és fáradok csiholni fényt elő –
nagy rokonom! én is gondolkodom, ládd,
és szenvedek s méltó vagyok tehozzád.

A versnek kétféle dátuma ismeretes a szakirodalomban, egyes feltevések szerint 1903-ban, mások szerint 1904-ben keletkezett. Ha 1903-ban íródott, akkor feltehetően ez volt az a vers, amelyet 1903 őszén felolvasott a Négyesy-szemináriumban. Elég csúfos kudarcot vallott vele, sem egyetemi társainak, sem Négyesynek nem tetszett, őt pedig ki is nevették furcsa kántáló, éneklő előadása miatt. Csak Juhász Gyula és Kosztolányi Dezső állt melléje. Babits oda is adta a kézirat másolatát Kosztolányinak „De valahogy ki ne tegye a verset a bácskai lapba! Vagy csak álnéven" – fűzte hozzá. Kosztolányi megfogadta a kérést. Másfél évig szó sem esett kettőjük között a versről, akkor aztán felgyorsultak az események.

Kosztolányi február óta otthon volt Szabadkán, a *Bácskai Hírlap*ban jelentek meg írásai. Júniusban fordulat következezett be életében, belső munkatársa lett a *Budapesti Napló*nak: „Pesten ragadtam. Ady Endre helyére, ki Párisba ment, a *Budapesti Napló*hoz szerződtem belmunkatársnak, szépirodalmi cikkeket, verseket, tárcacikkeket írok bele s a versrovat vezetője vagyok – büszkélkedett június 24-én a szegény bajai gyakorlótanárnak, aki addig alig egynéhányszor láthatta nevét nyomtatásban. Kosztolányi jobb helyzetéből segíteni akart, mintegy utána nyúlt barátjának. „Küldjön sok kéziratot. Mind elhelyezem. Ha másra nem, arra születtem, hogy az ön előfutárja legyek, s lábai elé terítsem a bíbor szőnyeget" – írta kedves teatralitással. Márciusban már két versét helyezte

el a *Bácskai Hírlap*ban, s most országos lapra tekintett. Nincs adatunk arra, hogy engedélyt kért volna Babitstól a közléshez, egyszerűen bevitte a Spinoza-szonettet a *Budapesti Napló* szerkesztőségébe.

Ez volt Babits első verse, mely országos lapban jelent meg. Különös, hogy többé nem akart tudni róla. Mintha terhes lett volna Kosztolányi kedves pártfogása, mintha az ő szívéhez kevésbé állt volna közel ez a vers, vagy valamilyen más okból (szándékosan?) elfeledkezett volna róla. Egyik kötetébe sem vette fel, kihagyta 1937-ben az összegyűjtött versei közül is. Kötetben először 1945-ben látott napvilágot, amikor Török Sophie rendezte sajtó alá verseinek gyűjteményét. Aztán ismét mostoha évtizedek következtek erre a hitvalló szonettre: egészen 1993-ig ismét kimaradt a kötetekből. A Kelevéz Ágnes által gondozott első csonkítatlan verskiadásban került végre jogaiba.

Térjünk azonban vissza a szonett első olvasójához és értékelőjéhez, Kosztolányi Dezsőhöz: nem fér kétség hozzá, hogy ő volt az első megjelenés bábája. Amikor 1906 nyarán Szabadkáról felutazott Pestre és a *Budapesti Napló* versrovatának élére került, egyszerre „arrivé"-nek érezhette magát az irodalomban. (Ady szava: Ady nevezte magát 1905-ben „arrivé"-nak, amikor szokatlanul nagy honoráriumot kapott a *Szerdá*tól.) Babitsnak a Spinoza-szonett volt a negyedik megjelent verse – abból három Kosztolányi segítő kezéhez fűződött – Kosztolányi akkor már csaknem száz verset publikált, egy már-már kötetnyi publicisztikai írást tudhatott maga mögött, és nagyjából készen állt a *Négy fal között* versanyaga. Amikor 1907 nyarán a kötet kijött a nyomdából, Lukács György Ady mellé állította jelentőségét. S noha maga Ady fulmináns kritikát írt róla, Kosztolányi méltán gondolhatta magát befutottnak, Babits pedig még alig tette meg a pályakezdés első lépéseit.

Aztán ismét évek teltek el és akkor Kosztolányiból egyszercsak búvópatakként előtört a Babits-vers és az egész ügy emléke. Ő is írt egy szobor-verset. Az is szonett volt. Az is híres, nagy emberről szólt. Olyasvalakiről, aki Babitshoz is közel áll, még közelebb, mint Spinoza.

Szonett egy szoborra,
mely az álló Dantét ábrázolja

Egykor mi is majd így fogunk megállni,
mint ez a kőben szenvedő alak.
Leroskadó, merev ívek csodái,
síró tagok, jajongó vonalak.

Így meredünk meg bánatunkba halkan,
mikor az égre-ordítás kevés.
A fájdalom ez, néma, mozdulatlan,
a végtelenbe beledermedés.

Az önmagába fúló néma Kín –
az ős Szükség a végzet partjain –
hátrálni nem tud s nem előremenni.

Önroncsain bús diadallal áll
s nincs fogcsikorgatás – és nincs halál –
nincs békülés – és nincs könny. Ez a Semmi.

Nagyszerű, kemény, modern szóvers, alig néhányat írt ilyet egész pályája során. De ennek a versnek is különös, hányatott története lett. Először 1909. március 25-én jelent meg a *Vasárnapi Újság*ban. Ismerve Kosztolányi munkatempóját ez a dátum nem eshetett mesze a megírás időpontjától. Kötetben való publikálása azonban elhúzódott, és csak hosszú évekkel később az 1920-ban megjelent *Kenyér és bor* versei közé iktatta be. Ki tudja miért? Ott két másik szonett közé került, a szobor két portré között állt: az egyik önarckép volt, a másik „egy szőke nő arcképe" (feltehetően Lányi Heddáé).

Telt az idő. Babits mintegy „fölzárkózott" Kosztolányi mellé, a *Nyugat* csillagai között emlegették a nevét. 1919-ben egyetemi tanári kinevezést kapott, és nagysikerű előadásokat tartott, a hallgatók alig fértek be a terembe. A Tanácsköztársaság után kizárták mindenhonnan, ahonnan ki lehetett zárni, megfosztották mindentől, amitől meg lehetett fosztani, még rendőri felügyelet alá is helyezték. Kosztolányi közben belépett a *Nemzeti Újság* szerkesztőségébe, és nevét adta a magyar sajtótörténet egyik (sajnos nem egyetlen) szégyenletes rovatához. Nincs pontos adatunk arra, hogyan érintette ez a környülállás kettőjük személyes kapcsolatát.

Teltek múltak az évek. Kosztolányi megírta a magyar regénytörténet legjobb regényei közé tartozó regényeit, Babits is nagyszerű prózán dolgozott, és egyre nagyobb befolyásra tett szert a *Nyugat* szerkesztésében.

Babits 1926-ban lefordította Edgar Poe *Hollój*át, amit Kosztolányi már 1913-ban megtett. Már az övé is a többedik fordítás volt, de az ő fordítása körül heves vita kerekedett a *Nyugat* hasábjain. Elek Artúr élesen kifogásolta a fordítás hangvételét, szóvá tette többek között, hogy

Kosztolányi valósággal elpuskázta a híres refrént, a „never more"-t, amikor a hollókárogás hangja („soha már") helyett (amit már a jó öreg Lévay József kitalált) valami susogó „sohasem"-et írt. A károgás csúnya – válaszolta Kosztolányi, a susogás pedig szép. Evvel lezárta a vitát. Amikor 1923-ban Tóth Árpád is vállalkozott a fordításra, ő megfontoltan és határozottan visszatért Lévay József leleményéhez: s azóta ott károg az amerikai holló a magyar olvasók fülébe. Ilyen vita-előzmények után kelt Babits Kosztolányi pártjára: ő 1926-ban fordította le a verset, s az első hét szakaszban kitalált egy Kosztolányiéhoz hasonló hangzású, „susogó" refrént: „semmisem" – írta, majd a nyolcadik szakasztól kezdve szó szerint átvette Kosztolányi szavát, a kárhoztatott „sohasem"-et. Sőt, amikor 1928-ban lefordította Poe híres önelemző esszéjét a *Pilosophy of Composition*t, ebben már csak Kosztolányi megoldását, a szép susugást-suhogást építette a magyar szövegbe. Vajon véletlen műve volt ez, vagy finom baráti gesztus, ki tudja. Mindenesetre ez volt kapcsolatuk utolsó – legalábbis kívülről nézve – felhőtlen epizódja.

Következett a nyílt szakítás ideje. Kosztolányi 1929-ben közreadta *A Toll* hasábjain Ady-cikkét, és ha a nyugatosok a *Nemzeti Újság*-epizódot megbocsátani látszottak is, ezt nem bocsátották meg. Babits és a *Nyugat* a 20-as évek elejétől kezdve szívós harcot vívtak a szinte hónapról-hónapra elhangzó ostoba konzervatív támadások ellen, és feltétel nélkül felsorakoztak Ady emléke és életműve mellett. És akkor egyszer csak jött Kosztolányi, előlépett a belső, sőt legbelső körből, és kétségbe vonta mindazt, amiért a nyugatosok küzdöttek: Ady dagályos, hatásvadász rossz költő – így jelent meg írása lapjain.

Ettől kezdve vált a felszínen is láthatóvá kettejük mély és mélyülő ellentéte. Kosztolányi 1933-ban megírta a maga ars poeticáját, ebben állította fel a „homo aestheticus – homo moralis" fogalompárt. Kosztolányi írását legtöbbször úgy olvassa az utókor, mint szárnyaló, szép vallomást a tiszta művészetről. Mint magasrendű pátosszal előadott, már nem is prózai, hanem lírai szöveget. De lehet ezt a csakugyan remekül megírt, lefegyverzően okos kis értekezést másképpen, Babits felől is olvasni. Úgy, mint különvélemény dacos bejelentését avval az irodalomszemlélettel szemben, melyet Babits akkor már évtizedek óta magáénak vallott. Babits homo moralis volt, ellenezte a politizáló művészetet, ellenezte az irodalom olyan szerepvállalását, hogy politikai lövészárkokba leszállva vegyen részt aktuális csatározásokban. De vallotta és hirdette az irodalomnak, éppen a tiszta irodalomnak szükséges és állandó erkölcsi elköteleződést.

Az amerikai Richard Rorty – talán nem a legszerencsésebb elnevezéssel – ironikusnak nevezi azokat, akik úgy gondolják, hogy minden az idő keretében létezik, e keret fölött pedig nincsen semmi, és metafizikusnak nevezi azokat, akik úgy gondolják, hogy léteznek időtlen minőségek, léteznek állandó instanciák az idő fölött, Isten, örök igazság stb. Babits ilyen volt, Babits metafizikus volt. *Az írástudók árulása* végső soron azt hirdette tragikusan megrendült hangon –, hogy bárhogy fordul a világ, bárhogy alakul az emberek világnézete, kell egy ujj, amely az igazság, sőt „Igazság" csillagára mutat. Régi barátja, Szilasi Vilmos, aki Husserl és Heidegger közelében dolgozott, az újabb filozófiák alapján megpróbálta elmagyarázni Babitsnak, hogy téved, mert nincs ilyen csillag, az igazság másképpen működik, az igazság is benne van az időben. Babitson nem fogott a magyarázat, ő mondta, mondta, mondta halálig a figyelmeztető szót. Kosztolányi pedig nem is töprengett ilyesmiken.

Babits álláspontjához érdemes hozzátennünk valamit. Egyikük sem ismerhette, sem Babits, sem Szilasi, de Heidegger sem Emmanuel Lévinas későbbi Buber-tanulmányát. Ebben Lévinas úgy értemezi Martin Buber fogalom-interpretációját, hogy Buber szerint az igazság nem szó és nem fogalom, ami valahol megfeleltethető-megtalálható, hanem élet-viszonyulás. Az „autentikus élet viszonyulása (az ironikus már itt felcsattan: nincs olyan, hogy autentikus élet), ami az igazság keresésével határozható meg. Autentikus élet az, amelyet az igazság keresése tölt el. (Ismeretes a *Nyugat*-beli vita Babits és Osvát Ernő között Babits *Írástudók*… tanulmányáról: ez a felfogás Osvátéhoz áll közel.) Az Én-t ez az aktivitás – mondja Lévinas Bubert értelmezve –, az igazság keresésének aktivitása hitelesíti. „Ennélfogva az igazság nem a léttel való megfelelés, hanem az autentikus élet velejárója." Kosztolányi az esztétizmusban, művészi szépség keresésében találta meg az igazság-keresés analogonját.

Kosztolányi a Rorty-féle fogalomkettősség szerint inkább ironikus volt. De ha így van, akkor az eddig játékba hozott fogalomrendszerek szerint legalábbis mögé kell kérdeznünk Kosztolányi állítólagos vagy vélelmezett tragikus, tragikum felé hajló verseinek. Létezhetnek-e egyáltalán ilyenek egy metafizika-tagadó álláspontról kiindulva. Persze Kosztolányi közvetlen, kifejezett formában nem volt metafizika-tagadó. Mert nem volt semmiféle filozófiai, vallási vagy akárcsak társadalom-ideológiai álláspontnak tagadója, sem megvallója. Más szinten, egészen más dimenzióban élt.

Babits igen. Ő hitt abban, hogy létezik „igazi létező", οντως ον. Korai nyelv- és rímjátékaiban, derűs, játékos verseiben nála is ott csillog a felszínvilág ezer színe és káprázata, mégis korai ifjúságától kezdve, más

irányba indult el. Attól kezdve, hogy megismerkedett olyan pszichológiai-filozófiai nézetrendszerekkel, mint az amerikai pragmatizmus és Henry James újszerű lélekfelfogása, arra törekedett, mégpedig kimondottan és megvallottan arra törekedett, hogy amennyire az irodalom eszközeivel lehet, megpróbáljon a jelenségszerűen előttünk álló dolgok mögé kerülni, a mélyükre hatolni.

Búvár leszek én, kaucsukból gyártva ruhám, süvegem
úgy nézek a két kaucsukba szegett karikás üvegen
bukdosva botor léptekkel a sűrü nehéz viz alatt
(…)

– írta az *Atlantisz* című versében 1913-ban. Kosztolányi nemhogy nem követte ebben az ars poéticában, hanem többször nyíltan kigúnyolta ezért.

Babits 1933-ban bántó élű sőt, már-már sértő hangú kritikát írt az akkor megjelent *Esti Kornél*-kötetről. Ötletszerűnek, felszínesnek, üresnek tartotta. Kosztolányi annak rendje-módja szerint meg is sértődött, és megbántódását beleírta az *Esti Kornél éneké*be. Kiütközött az évtizedes ellentét.

(…)
Mit hoz neked a búvár,
Ha fölbukik a habból?
Kezébe szomorú sár,
Ezt hozza néked abból.
(…)

Babits kritikája a *Nyugat* június 16-án megjelent számában látott napvilágot. Kosztolányi azon nyomban válaszolt, a verset a *Pesti Napló* június 25-én közölte. Babits volt a támadó fél, jól megkapta, mondhatnánk. De nem mondhatjuk, mert Kosztolányi január 5-én, tehát már hónapokkal Babits kritikája előtt a következőket írta:

„Sohase feledd, költő, hogy az a tenger, ahol a mélységek mélységére kell ereszkedned, a színpadi tengerhez hasonlít, mely legföljebb másfél méter mély. Ebből kell igazgyöngyöt fölhoznod. Sekély vizek, csillogó fölületek gyöngyhalásza vagy. Igazságod: káprázat. (…) Ezer vagy tízezer méter mélyben unatkozol s a tengeralatti világ rejtelme helyett csak sötétséget lelsz. Hazudj nekünk tengert és mélységet, búvárruhát se ölts. Nem vetted-e észre, hogy a búvár a vaskos öltözékében milyen kevéssé emberi s roppant sisakjával, tág üvegszemével, széles pofájával milyen nagyképű? Minden búvár nagyképű."

Sőt már évekkel korábban,1930-ban hasonlóan és hasonló személyes éllel fogalmazott. Igaz, akkor pedig még marhatott lelkében a korábbi

megbántódás, az afölötti, hogy Babits nem állt melléje az Ady-revíziós cikk körüli meghurcoltatásának idején.

„A mélység az irodalmi tolvajnyelv legsekélyebb szava. Ne is higgy annak az írónak, aki állandóan mélységről papol, s ezen a címen zavaros. Vajon csakugyan lenn járt-e a mélyen? Lehet, hogy nem is volt ott, s csak azért hordja búvársisakját, hogy ne tekinthess szemébe, hogy alibit igazoljon előtted, hogy megtévesszen. Lehet azonban, hogy tényleg a tenger fenekén kotorászott, onnan fölhozott egy marék iszapot, bemaszatolta magát vele (…)"

Nem tudjuk, ismerte-e Kosztolányi Paul Valery híres mondását: „il n'y a pas de chose plus profonde que la peau", de bizonyára örömmel olvasta volna. Egy évvel az 1933-as vitatkozások után, immár harag és indulat nélkül így írt:

„(…) Hadd gyönyörködjem ezután is az emberek és dolgok külső megjelenésében, a héj, a fölhám és fölszín mély csillogásában. Jaj annak, aki nem boldog és nem elégedett a forma dallamos börtönében, melyben Mozart és Bach oly jól érezte magát, és kifelé vágyakozik onnan, mert ezen túl csak elméletek vannak, a meddő gondolatok, az értelem és a megsemmisülés."

A sors úgy rendelte, hogy ellentétükben, vitájukban az utolsó szó Babitsé lett. A *Nyugat* Kosztolányi-emlékszámában átfogó pályaképet rajzoló értékelő tanulmányt írt róla, egyáltalán nem a nekrológoknál megszokott ájtatos és kegyeleti hangon. Támpontokat jelölt ki, melyek megfontolhatók ma is, az újabb és újabb úgynevezett újraolvasások idején. A végén azért volt benne néhány engesztelő mondat is, de nem az „Igazság", hanem talán a keresztényi megbocsátás szellemében.

Itt be is lehetne fejezni. Viszonyuk azonban az itt elmondottnál sokkal rejtélyesebb és rejtelmesebb volt. Volt köztük egy utolsó előtti szó is: ne feledjük, ha felborítja is ennek a kis írásnak a gondolatmenetét. Kosztolányi 1934-ben elemző esszét írt *Az anyám nevére* című Babits versről. Már rosszban létük idején. A szeretet és tiszta megbecsülés hangján.

„Dal ez, tökéletes dal, a műfaj minden kerekdedségével és szigorú zártságával. Megannyi tiszta szívhang. Schumann-nak kellett volna zenét szereznie hozzá, aki a Kinderszenent írta."

Hát akkor, hogy is van ez?

2007

Megjelent: Kenyeres Zoltán: Írók, költők, fogalmak – Esszék, tanulmányok
Hungarovox Kiadó, 2024.